DOI: 10.33498/louu-2025-05-009

Актуальна тема номера: “ПРИТЯГНЕННЯ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО КЕРІВНИЦТВА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ: ПІДПИСАННЯ УГОДИ ПРО СТВОРЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ТРИБУНАЛУ ЩОДО ЗЛОЧИНУ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ”

Олександр Дроздов

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
почесний професор Університету Барселони
(Барселона, Королівство Іспанія),
професор кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, адвокат
(Харків, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1364-1272
drozdov.am1978@gmail.com

Іван Ліщина

кандидат юридичних наук, адвокат,
заслужений юрист України,
керуючий партнер Lishchyna&Partners
(Київ, Україна)
ivan.lishchina@gmail.com

Олена Дроздова

кандидатка юридичних наук, доцентка,
почесна професорка Університету Барселони
(Барселона, Королівство Іспанія),
доцентка кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін юридичного факультету ПЗВО
“Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем’янчука”, адвокатеса
(Рівне, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8018-8116
e.valerevna1991@gmail.com

Володимир Ковтун

студент 2 курсу магістратури факультету адвокатури,
член вченої ради Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
експерт з питань акредитації освітніх програм
Національного агентства забезпечення якості вищої освіти
(Харків, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0660-1320
vladimir.kovtun20@gmail.com

© Олександр Дроздов, Іван Ліщина, Олена Дроздова, Володимир Ковтун, 2025

Олександр Дроздов, Іван Ліщина, Олена Дроздова, Володимир Ковтун

УДК 341.322.5 + 341.492.2

СПЕЦІАЛЬНИЙ ТРИБУНАЛ ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ЮРИСДИКЦІЇ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕАГУВАННЯ У СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Анотація. У статті здійснено комплексний правовий аналіз нормативних засад функціонування Спеціального трибуналу Ради Європи щодо злочину агресії проти України, створеного як інституційна відповідь на повномасштабну збройну агресію російської федерації. Дослідження сфокусовано на критичному вивченні положень Статуту Трибуналу (Статут Шумана), його юрисдикційних меж, інституційної архітектури та процедурних механізмів через призму відповідності нормам міжнародного кримінального права, стандартам Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) та практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Методологічна основа дослідження містить порівняльно-правовий аналіз, доктринальне тлумачення міжнародно-правових актів, системний підхід до вивчення взаємодії національної та міжнародної юрисдикцій, а також критичний аналіз новітньої практики ЄСПЛ у справах, пов'язаних із російською агресією проти України.

Основні результати дослідження засвідчують наявність концептуальних суперечностей у нормативній конструкції Статуту, зокрема щодо ототожнення злочину агресії з агресивною війною, недостатньої узгодженості процесуальних гарантій із вимогами ст. 6 ЄКПЛ, а також обмеженої ефективності Трибуналу в контексті відсутності універсального визнання та складнощів з екстрадицією осіб. Виявлено ризики правового популізму та нігілізму, що проявляються у створенні альтернативної моделі правосуддя поза межами усталених універсальних механізмів.

Особливу увагу приділено аналізу новітнього рішення ЄСПЛ у справі *Ukraine and the Netherlands v. Russia* (2025), яке вперше встановлює пряму відповідальність російської федерації за контроль над окупованими територіями та збройними формуваннями, що створює потужне доказове підґрунтя для майбутніх кримінальних переслідувань.

Практичні рекомендації містять пропозицію щодо прийняття спеціального Закону України про міжнародне співробітництво у сфері кримінального правосуддя, який би комплексно врегулював взаємодію національних органів з міжнародними трибуналами, забезпечив правову визначеність і підвищив ефективність реалізації міжнародних зобов'язань України. Обґрунтовано необхідність системного реформування Кримінального процесуального кодексу України з метою його адаптації до вимог міжнародного кримінального процесу.

Висновки підкреслюють потребу в збалансованому підході до розвитку міжнародного кримінального правосуддя, що поєднує прагнення до справедливості з дотриманням процедурної легітимності та системної інтеграції з існуючими механізмами. Автори наголошують на важливості забезпечення відповідності діяльності Спеціального трибуналу стандартам ЄКПЛ, принципам незалежності адвокатури згідно з новою Конвенцією Ради Європи про захист професії адвоката, а також на необхідності запобігання фрагментації міжнародного права через створення паралельних юрисдикцій.

Ключові слова: Спеціальний трибунал Ради Європи; злочин агресії; міжнародне кримінальне право; Європейська конвенція з прав людини; Європейський суд з прав людини; міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні; правовий популізм; правовий нігілізм; юрисдикційна сумісність.

www.pravoua.com.ua

Незаконна агресія російської федерації проти України показала значні вади міжнародно-правового регулювання питань безпеки та кримінальної відповідальності за злочини агресії. На жаль, Римський статут Міжнародного кримінального суду[1] має доволі обмежену дію щодо злочину агресії, відповідно до ч. 5 ст. 15 bis, яка вказує, що стосовно держави, яка не є учасницею Римського статуту, Суд не здійснює своєї юрисдикції щодо злочину агресії, вчиненого громадянами цієї держави або на її території. Це спричинило жваву дискусію в Україні та світі з 2022 р. щодо необхідності вдосконалення механізмів притягнення до кримінальної відповідальності за злочини агресії. У результаті було укладено Угоду між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України[2]. Статтею 9 Угоди визначено, що вона набирає чинності з дати повідомлення Україною Ради Європи в письмовій формі про завершення внутрішніх юридичних процедур, необхідних для надання згоди на обов'язковість цієї Угоди, а також виконання інших умов, визначених у цій статті, а саме: a) Угода була підписана Генеральним секретарем, який висловив згоду Ради Європи на обов'язковість її положень (підписання відбулося 25 червня 2025 р. у м. Страсбург); b) Україна повідомила Раду Європи в письмовій формі про завершення внутрішніх юридичних процедур, необхідних для надання згоди на обов'язковість цієї Угоди; c) укладено Розширену часткову угоду, зазначену в ст. 5 цієї Угоди.

Збройна агресія російської федерації проти України, що триває з 2014 р. та набула характеру повномасштабного вторгнення у 2022 р., виявила системні вади чинного міжнародно-правового регулювання питань безпеки, відповідальності за злочини агресії та ефективності існуючих механізмів міжнародної юстиції. Одним із найбільш дискусійних аспектів стала обмежена юрисдикція Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) щодо злочину агресії. Згідно з ч. 5 ст. 15 bis Римського статуту МКС не може здійснювати юрисдикцію стосовно злочину агресії, вчиненого громадянами держави, яка не є учасницею Статуту, або на її території – навіть за наявності резолюції Ради Безпеки ООН. Це положення де-факто унеможливило притягнення до відповідальності керівництва російської федерації у межах МКС за злочин агресії, що своєю чергою спричинило інтенсивну дискусію в наукових і політичних колах щодо потреби створення нового, спеціалізованого механізму правосуддя.

Як результат, за ініціативи держав так званої Core Group (Коаліції держав зі створення Трибуналу), зокрема за активної участі України та під егідою Ради Європи, розпочалася розробка спеціального міжнародного механізму

[1] Rome Statute of the International Criminal Court <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (accessed 15.07.2025).

[2] Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#n49> (дата звернення 15.07.2025).

притягнення до кримінальної відповідальності за злочин агресії – Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України.

У контексті цього процесу 25 червня 2025 р. у м. Страсбурзі була підписана Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Відповідно до ст. 9 Угоди вона набирає чинності після виконання трьох передумов: a) її підписання Генеральним секретарем Ради Європи як вираз згоди Ради на обов'язковість положень Угоди; b) письмового повідомлення Україною про завершення внутрішніх процедур, необхідних для надання згоди на обов'язковість; c) укладення Розширеної часткової угоди, як це передбачено ст. 5 Угоди.

15 липня 2025 р. Верховна Рада України ратифікувала зазначену Угоду[3], чим забезпечила виконання п. b ст. 9 – завершення внутрішніх процедур та офіційне повідомлення Ради Європи. Цей крок відкрив шлях до наступного етапу – укладення Розширеної часткової угоди, що слугуватиме інституційним фундаментом функціонування Трибуналу.

Ратифікація Угоди створила правове підґрунтя для запуску механізмів формування Спеціального трибуналу, зокрема: визначення його місця розташування, розробки внутрішнього регламенту, створення Офісу прокурора, формування судових палат, ухвалення Статуту тощо. Також розпочалася процедура залучення інших держав – учасниць Розширеної часткової угоди, що має вирішальне значення для забезпечення міжнародної легітимності та ефективного функціонування Трибуналу.

На сьогодні ухвалено Статут Спеціального трибуналу[4], відомий як "Статут Шумана" (далі – Статут, або Статут Шумана), який регламентує юрисдикцію, склад і повноваження органів трибуналу, принципи провадження, захист учасників процесу, механізми взаємодії з національними та міжнародними органами тощо. Водночас виникає низка критичних питань, зокрема щодо меж ефективності цього механізму, його практичної реалізації в умовах міжнародного правового скепсису та потенційного конфлікту з принципами універсалізму.

Залишається відкритим і дискусійним питання: чи стане Спеціальний трибунал реальним інструментом міжнародного кримінального правосуддя, чи ж обмежиться символічною функцією – в умовах, коли злочин агресії вчинено ядерною державою — членом Ради Безпеки ООН, що заперечує будь-яку юрисдикцію над своїми громадянами. У цьому контексті важливо досліджувати межу між нормативною легітимністю та юридичним нігіліз-

[3] Про ратифікацію Угоди між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України: Закон України від 15.07.2025 № 4518-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4518-20#Text> (дата звернення 15.07.2025).

[4] Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#n492> (дата звернення 15.07.2025).

мом, між необхідністю притягнення до відповідальності та ризиком політико-правового популізму.

У контексті розгортання повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України суттєво активізувалась міжнародна науково-правова дискусія щодо механізмів притягнення до відповідальності за порушення норм міжнародного права, зокрема за злочин агресії. У центрі уваги – обмеження юрисдикції МКС, що випливають із положень Римського статуту, а саме ч. 5 ст. 15 bis, згідно з якою Суд не має юрисдикції щодо злочину агресії, вчиненого громадянами держав, які не є учасниками Статуту. Така ситуація унеможливлює притягнення керівництва росії до відповідальності в межах процедури МКС, що своєю чергою зумовило появу численних наукових концепцій і моделей альтернативного міжнародного правосуддя.

Окремі ключові аспекти проблеми проаналізовано у роботі A. Weiner "The Russia-Ukraine Conflict: Obstacles to Accountability" (Brandeis Law Journal, 2023)[5]. Автор здійснює комплексний аналіз як інституційних, так і політичних перешкод на шляху до ефективного притягнення до відповідальності за міжнародні злочини. Особливу увагу приділено обмеженій юрисдикції МКС, відсутності дієвих механізмів примусу та політичній блокаді в міжнародних органах. Водночас автор наголошує на потенціалі нових форматів правосуддя, що можуть базуватися на міждержавній співпраці, коаліційних механізмах і розширенні функціонального мандата регіональних судових інституцій. Важливим є і висвітлення ролі Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у доведенні фактичного контролю російської федерації над частиною української території як юрисдикційного чинника, що відкриває додаткові можливості для правового реагування.

Цінним з точки зору вивчення альтернатив Раді Безпеки ООН є дослідження "Justice from the General Assembly: An International Tribunal for the Crime of Aggression in Ukraine" (Chicago Journal of International Law, 2024)[6]. У ньому розглядається правова можливість створення спеціального трибуналу за рішенням Генеральної Асамблеї ООН, на підставі резолюції "Єдність заради миру" (Uniting for Peace, 1950). Автори доводять, що делегована юрисдикція України, в умовах блокування РБ ООН, може стати правовою підставою для легітимного створення ad hoc трибуналу за підтримки широкої міжнародної коаліції.

Інший важливий напрям аналізу представлений у праці Y. Verbruggen "How Russia's Aggression Is Revitalising International Criminal Justice" (IBA Global Insight, 2023)[7]. Авторка досліджує трансформаційний вплив росій-

[5] A Weiner, 'The Russia-Ukraine Conflict: Obstacles to Accountability' [2023] 62(3) Brandeis Law Journal 245–274.
[6] G M Glusman, 'Justice from the General Assembly: An International Tribunal for the Crime of Aggression in Ukraine' [2024] 3(1) Chicago Journal of International Law 117–148.
[7] Y Verbruggen, 'How Russia's Aggression is Revitalising International Criminal Justice' (International Bar Association, 22 May 2023) <https://www.ibanet.org/How-russias-aggression-is-revitalising-international-criminaljustice> (accessed 15.07.2025).

ської агресії на систему міжнародного кримінального правосуддя. Вона підкреслює, що безпрецедентне залучення держав, правничої спільноти, громадянського суспільства та міжнародних організацій створює нову динаміку правової відповідальності, зокрема через посилення міждержавної співпраці, інституційний розвиток МКС та активізацію універсальної юрисдикції.

Загалом огляд зарубіжної наукової літератури свідчить про наявність стійкого широкого міжнародного консенсусу щодо необхідності притягнення російської федерації до відповідальності. Попри юридичні складнощі, пов'язані з питаннями юрисдикції, процедурної легітимності та політичного тиску, іноземні автори одностайно підтримують створення спеціального трибуналу або ж інституційне реформування міжнародної кримінальної юстиції для забезпечення дієвого правосуддя.

Вітчизняна доктрина також приділяє дедалі більше уваги питанням відповідальності за злочин агресії. Зокрема, А. Кориневич, О. Сенаторова, М. Шепітько досліджували правову природу злочину агресії, історичні та практичні особливості його кваліфікації, звертаючи увагу на правозастосовні проблеми в контексті національного законодавства. У їхніх працях наголошується на важливості гармонізації внутрішньодержавних процедур із міжнародними стандартами, вдосконаленні нормативної бази та зміцненні потенціалу України як суб'єкта міжнародного кримінального правосуддя[8].

В. Гаращук досліджував ознаки спеціального суб'єкта індивідуальної відповідальності за злочини агресії, зокрема особи, яка здійснює фактичний контроль над політичними чи військовими рішеннями держави[9]. У працях В. Пашкова увага акцентується на геополітичному вимірі створення спеціального трибуналу, зокрема, у контексті міжнародних переговорів України з партнерами та союзниками[10]. Д. Кешкентій у своєму дослідженні звертається до історико-правового порівняльного аналізу трибунального правосуддя, вивчаючи досвід ООН, ЄС та попередні міжнародні кримінальні механізми[11].

Водночас слід констатувати, що в національній правничій літературі досі недостатньо системно висвітлено проблематику інституційного дизайну

[8] A Korynevych, O Senatorova, M Shepitko, 'Prosecution of the Crime of Aggression in International and Ukrainian Jurisdiction: Challenges and Prospects' [2023] 43 Polish Yearbook of International Law 367–379.

[9] В Гаращук, 'Керування та контроль за політичними чи військовими діями держави як ознака спеціального суб'єкта злочину агресії', *СБУ в умовах війни в Україні: сучасні реалії та інноваційні стратегії забезпечення національної безпеки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 4–5 липня 2024 р.* (Алерта 2024) 13–14.

[10] В Пашков, 'У заручниках геополітики: проблема створення міжнародного трибуналу щодо злочину агресії рф проти України' [2024] 96 Держава і право: Юридичні і політичні науки 394.

[11] D Keshkentii, 'Special Tribunal for the Prosecution of the Crime of Aggression by the Russian Federation against Ukraine: Analysis of the Statute, Comparison with Historical and Contemporary International Courts, Examination of the Detention of Accused Persons, and the Impact of the UN Charter and UN and EU Resolutions' (SSRN, June 29, 2025) <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5338738> (accessed 15.07.2025).

Спеціального трибуналу, зокрема в аспектах його юрисдикції, внутрішньої організації, процедурної сумісності з Кримінальним процесуальним кодексом України[12] (далі – КПК України) та ролі в контексті практики ЄСПЛ. Поза належною увагою залишаються і питання співпраці України з Трибуналом у межах конвенційної бази Ради Європи.

Метою дослідження є комплексний правовий аналіз Статуту щодо злочину агресії проти України як новітнього інструменту міжнародного кримінального правосуддя, спрямованого на переслідування злочину агресії, вчиненого російською федерацією. У межах цієї мети передбачено: з'ясування змістових, структурних та юрисдикційних характеристик Статуту; ідентифікацію його концептуальних і процедурних вад; обґрунтування пропозицій щодо удосконалення відповідного механізму з урахуванням норм міжнародного права, стандартів Ради Європи та практики ЄСПЛ. Окремим аспектом дослідження є критичне осмислення питання легітимності та ефективності Спеціального трибуналу, зокрема в контексті дискусій про ризики правового популізму й елементи міжнародно-правового нігілізму у процесі формування спеціальних трибуналів поза рамками універсальних юрисдикцій.

У відповідь на безпрецедентне порушення Статуту ООН[13] та основоположних принципів міжнародного права з боку російської федерації внаслідок повномасштабної агресії проти України міжнародна спільнота опинилася перед гострою необхідністю перегляду та модернізації існуючих механізмів притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності. Наявні інституційні інструменти, зокрема МКС, продемонстрували свою обмеженість, насамперед у зв'язку з відсутністю юрисдикції щодо злочину агресії, зумовленою нератифікацією Римського статуту російською федерацією.

В умовах правової та політичної блокади з боку Ради Безпеки ООН, зокрема внаслідок застосування державою-агресором права вето, посилився інтерес до альтернативних моделей правосуддя. Серед ініціатив ad hoc особливе місце посів проєкт створення спеціального трибуналу відповідно до Статуту Шумана (Schuman Statute). Цей документ, уперше представлений у 2023 р. за підтримки Європейської комісії та групи держав – членів Ради Європи, отримав свою назву на честь Роберта Шумана – одного з провідних ідеологів європейської інтеграції та концепції правопорядку, заснованого на верховенстві права.

Ім'я Шумана щодо Статуту покликане символічно закріпити прагнення ініціаторів створення трибуналу до побудови нового формату міжнародно-

[12] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 15.07.2025).
[13] United Nations Charter <https://www.un.org/en/about-us/un-charter> (accessed 15.07.2025).

го кримінального правосуддя, який функціонуватиме поза межами політико залежних органів, таких як Рада Безпеки ООН. Саме в цьому полягає інституційна інновація – механізм, що ґрунтується на міжнародному звичаєвому праві, угодах з Україною як державою – жертвою агресії, та принципі коаліційної легітимації з боку держав-партнерів, об'єднаних у межах Core Group.

Статут Шумана передбачає створення спеціального міжнародного трибуналу з чітко визначеною юрисдикцією, яка поширюється виключно на злочин агресії проти України. Документ містить положення про комплементарність до національних юрисдикцій, але із закріпленням пріоритету міжнародного правосуддя у випадках, коли внутрішні механізми виявляються неспроможними забезпечити ефективне переслідування винних осіб. Його структурна побудова демонструє намагання поєднати загальновизнані стандарти міжнародного кримінального процесу з інституційною гнучкістю та політичною незалежністю.

У концептуальному вимірі Статут репрезентує спробу переосмислення післявоєнної моделі правосуддя у світлі сучасних викликів, передусім ситуацій, коли держава-агресор блокує розгляд своєї поведінки в межах універсальних механізмів. На відміну від МКС Трибунал відповідно до Статуту Шумана не вимагає консенсусу всіх суб'єктів міжнародного права, що відкриває шлях до еволюції міжнародного кримінального правосуддя у напрямі солідарної міждержавної відповідальності, функціональної автономії та процедурної ефективності.

Утім, попри позитивний потенціал запропонованої моделі, у правовій науці тривають дискусії щодо її легітимності, юрисдикційної стабільності та відповідності загальновизнаним принципам міжнародного права. Низка критиків порушує питання про те, чи не є створення такого трибуналу радше юридичною фікцією, яка використовує риторику правосуддя з політичних міркувань, і відповідно чи не набуває він рис правового нігілізму та популістського характеру.

1. Саме в цьому контексті виникає потреба в доктринально-правовому аналізі положень Статуту Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, затвердженого в межах Ради Європи, дає змогу виокремити ключові елементи його нормативної архітектоніки. Статут складається з шести тематично впорядкованих розділів, кожен із яких виконує специфічну функцію в контексті регламентації юрисдикційної, процесуальної та інституційної складових моделі Трибуналу.

Перший розділ присвячено визначенню юрисдикції Трибуналу та застосовного права. У ньому закріплюються матеріальні, територіальні та персональні межі повноважень Трибуналу, з фокусом на переслідування за один конкретний вид міжнародного злочину – злочину агресії, вчиненого проти України. Юрисдикція базується на положеннях Римського статуту Між-

www.pravoua.com.ua

народного кримінального суду з адаптацією до обставин збройної агресії, що розпочалася у 2014 р. та набула повномасштабного характеру у 2022 р. У цьому розділі також визначено ієрархію правових джерел, які застосовуватиме Трибунал у своїй діяльності.

Другий розділ Статуту регламентує організацію та управління Трибуналом. Зокрема, статті 6–8 визначають структуру судових палат, кількість і кваліфікаційні вимоги до суддів, порядок їхнього обрання. Статті 9–10 присвячені Офісу прокурора, включаючи критерії добору та функціональні обов'язки прокурора. У статтях 11–13 розкрито статус Секретаріату Трибуналу, порядок призначення Секретаря та персоналу. Додатково, у ст. 14 закріплюються робочі мови Трибуналу, а у ст. 15 – порядок прийняття Правил процедури і доказування, що відіграють ключову роль у забезпеченні процесуальної справедливості та забезпечення єдності практики.

Найбільш об'ємним і змістовно насиченим є третій розділ Статуту, який присвячено врегулюванню всіх ключових стадій кримінального провадження – від досудового розслідування до провадження в суді апеляційної інстанції. У першій секції цього розділу (статті 16–22) закріплено основоположні засади кримінального процесу, серед яких: право на справедливий судовий розгляд, заборона подвійного переслідування (принцип ne bis in idem), презумпція невинуватості, права осіб під час розслідування та обвинувачених, гарантії захисту свідків, а також передбачено можливість представництва потерпілих у ході проваджень. Друга секція (статті 23–25) присвячена досудовому етапу кримінального процесу – розслідуванню, підготовці обвинувального акта та здійсненню прокурорського нагляду. У ній врегульовано повноваження Офісу прокурора щодо збирання доказів, формування обвинувачення, а також розгляд і затвердження обвинувального акта, видача ордера на арешт і здійснення попереднього розгляду. У третій секції (статті 26–35) детально регламентовано судове провадження у першій інстанції – Судовій палаті. Визначено порядок відкриття провадження, особливості слухання справ у присутності або за відсутності обвинуваченого (in absentia), процедури визнання вини, правила прийнятності доказів, зокрема щодо матеріалів, зібраних до створення Трибуналу або наданих державами, міжнародними організаціями чи іншими третіми сторонами. Особливої уваги надано врегулюванню питань, пов'язаних із захистом інформації, що стосується національної безпеки, а також з використанням конфіденційних матеріалів і документів третіх сторін. Четверта секція (статті 36–39) визначає систему санкцій, які можуть бути призначені за вчинення злочину агресії. Передбачено як основні покарання (позбавлення волі), так і додаткові заходи – штрафи, конфіскацію майна, а також механізм їх реалізації, розподілу отриманих коштів і принципи визначення строку покарання. П'ята секція (статті 40–45) присвячена провадженню в апеляційній палаті, як суді апе-

ляційної інстанції. У ній унормовано підстави та порядок подання апеляцій на вироки і рішення першої інстанції, визначено процедури перегляду рішень, а також регламентовано особливі механізми компенсації особам, які були необґрунтовано затримані або засуджені. Окремо встановлено порядок звільнення осіб із-під варти у разі скасування вироку чи з інших підстав.

Четвертий розділ Статуту присвячено міжнародній співпраці та взаємній правовій допомозі. У статтях 46–48 передбачено механізми взаємодії Спеціального трибуналу з МКС, ООН, міжнародними організаціями та іншими відповідними суб'єктами міжнародного права. Визначено правові підстави та процедурні рамки надання правової допомоги, що має особливе значення для держав, які співпрацюють з Трибуналом, зокрема для України. Ці положення закладають основу для ефективної транскордонної взаємодії у сферах збирання доказів, передачі підозрюваних, виконання запитів і забезпечення правової сумісності.

П'ятий розділ регулює порядок виконання вироків, включаючи статті 49 і 50, які визначають процедури відбування покарання, а також можливість зменшення його строку. Особливу увагу приділено питанню реалізації вироків у співпраці з державами, що зобов'язуються виконувати рішення Трибуналу.

Шостий, прикінцевий розділ містить положення щодо прийняття внутрішніх нормативних актів Ради Європи, проведення аудиту діяльності Трибуналу, оцінювання його ефективності та економічної доцільності. У ст. 54 передбачено умови припинення діяльності Трибуналу після виконання ним мандата та можливість створення залишкового механізму для завершення справ або розгляду нових обставин.

Узагальнюючи, слід зазначити, що змістовна структура Статуту Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України демонструє системно вибудовану та інституційно завершену модель, орієнтовану на високі стандарти міжнародного кримінального правосуддя. Передбачені у Статуті процедурні механізми, з одного боку, спрямовані на забезпечення процесуальних гарантій для всіх учасників кримінального провадження, з іншого – створюють нормативну основу для ефективної взаємодії Трибуналу з державами, міжнародними організаціями та іншими міжурядовими структурами.

Водночас ефективне функціонування Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України як міжнародного кримінального механізму потребує наявності сумісного, належно адаптованого національного процесуального середовища. Чинне кримінальне процесуальне законодавство України, попри окремі позитивні зрушення, наразі не забезпечує достатнього рівня нормативної інтеграції з процедурною архітектурою новостворе-

www.pravoua.com.ua

ного Трибуналу, що зумовлює необхідність його системного оновлення з урахуванням вимог міжнародної юрисдикції.

Прикладом часткової відповідності є положення розділу IX-2 (“Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом”) КПК, які можуть бути використані як концептуальна основа для формування аналогічної моделі взаємодії зі Спеціальним трибуналом Ради Європи. Це тим більш актуально, що відповідно до ст. 7 Угоди між Україною та Радою Європи про створення Трибуналу Україна бере на себе зобов’язання забезпечувати співпрацю зі Спеціальним трибуналом та його органами на всіх стадіях кримінального провадження. Так, Україна зобов’язується надавати безперешкодний доступ прокурору Трибуналу до місць, осіб і документів, необхідних для проведення розслідувань. Крім того, вона має невідкладно та в повному обсязі виконувати запити про надання правової допомоги та накази Трибуналу, у тому числі щодо: арешту, передачі, трансферу або тримання під вартою осіб; виконання запитів про правову допомогу з метою отримання доказів або передачі предметів, документів, записів чи інших матеріалів; вручення процесуальних документів відповідним особам.

Водночас з огляду на нові виклики воєнного часу, а також на зростання кількості міжнародних, спеціалізованих і змішаних судових механізмів (у тому числі створених ad hoc) видається обґрунтованим та своєчасним прийняття окремого спеціального закону України, який би комплексно врегулював питання міжнародного співробітництва у сфері кримінального правосуддя. Такий закон має передбачати: з одного боку, загальні процедурні правила співпраці з іноземними державами у кримінальних справах (включаючи екстрадицію, взаємну правову допомогу, виконання вироків тощо); з іншого – спеціальні правові режими взаємодії з міжнародними судовими установами, зокрема Міжнародним кримінальним судом, Спеціальним трибуналом Ради Європи, а також потенційно можливими гібридними трибуналами, створеними за участю України та міжнародної спільноти.

Запровадження такого цілісного правового механізму уможливить не лише виконати міжнародні зобов’язання України у сфері боротьби з найтяжчими міжнародними злочинами, а й підвищити дієвість і легітимність вітчизняного кримінального судочинства, зокрема в частині притягнення до відповідальності осіб за злочини агресії, воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинені в умовах міжнародного збройного конфлікту.

Відповідно до ст. 1 Статуту Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України цей орган було створено з метою притягнення до кримінальної відповідальності найвищого керівництва російської федерації за вчинення злочину агресії. Водночас особливу увагу привертає ст. 2 Статуту, яка містить нормативне визначення злочину агресії, – положення, що заслуговує на докладний правовий аналіз.

Відповідно до ст. 2 Статуту Шумана злочином агресії є планування, підготовка, ініціювання або вчинення особою, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабами є грубим порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй. Це визначення повністю відповідає формулюванню, закріпленому в Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Загалом текст ст. 2 Статуту Шумана значною мірою копіює редакцію відповідних положень РС МКС, однак третя частина цієї статті не містить вичерпного переліку дій, які кваліфікуються як акт агресії, на відміну від ст. 8 bis Римського статуту.

Водночас ключове значення має частина четверта ст. 2, яка, маючи автономну нормативну природу, визначає, що для цілей цього Статуту акт агресії, що за своїм характером, тяжкістю та масштабом становить грубе порушення Статуту ООН, вважається також актом агресивної війни. Саме це положення викликає певні методологічні та доктринальні суперечності.

З одного боку, беззаперечним є факт, що російська федерація вчинила злочин агресії, який закріплений у Римському статуті, актах ООН тощо. Наявні всі ознаки як об'єктивної сторони, так і спеціальні суб'єкти. З іншого – постає правове питання щодо доцільності й правомірності ототожнення злочину агресії з агресивною війною. Адже, попри спорідненість, ці поняття не є юридично ідентичними.

Метою ухвалення Статуту є забезпечення міжнародного кримінального переслідування за злочин агресії – конкретне порушення міжнародного правопорядку, яке може передувати виникненню військового конфлікту. Агресивна війна водночас за своєю правовою природою є формою реалізації акту агресії, тобто збройною фазою міжнародного конфлікту, що характеризується застосуванням сили всупереч суверенітету, територіальній цілісності чи політичній незалежності іншої держави.

У зв'язку з цим доцільно говорити про акт агресії як криміналізовану поведінку, яка може передувати або не передувати безпосередньому збройному зіткненню. Агресивна війна, як її наслідок, є окремим явищем, що може кваліфікуватися в рамках інших правових конструкцій, але не є тотожною за обсягом і змістом до злочину агресії. Ця відмінність є особливо важливою для правильної юридичної оцінки ретроспективних подій: у 2014 р. рф вчинила злочин агресії, тоді як агресивна війна – як її ескалація – розпочалася з 2022 р. Зазначимо також, що Римський статут не передбачає окремої криміналізації ведення агресивної війни, що, на нашу думку, підтверджує потребу в чіткому розмежуванні цих двох явищ.

З огляду на це об'єднання зазначених понять у межах однієї статті Статуту, на думку авторів, викликає сумніви як з точки зору теоретичної коректності, так і практичної ефективності його застосування. Видається до-

www.pravoua.com.ua

цільним передбачити окрему статтю, присвячену агресивній війні, з чіткою диференціацією її складу як злочину, відмінного від злочину агресії.

У цьому контексті хочемо частково погодитися з думкою А. Лященко щодо критеріїв визначення агресивної війни[14]. Авторка обстоює позицію, що інформаційна війна та економічна війна не можуть вважатися одними з видів об'єктивної сторони агресивної війни, з приводу чого хочемо висловити деякі зауваги. Якщо поглянути на вказані перспективні види, можна дійти висновку, що віднесення їх до агресивної війни може залежати від конкретної ситуації. Якщо брати інформаційну війну як протистояння в аспекті масової дезінформації сторін або як культурне протистояння між представниками країн, то в такому випадку дійсно вказане не є війною як такою, а має вигляд полікультурного конфлікту. Однак, якщо інформаційна війна виражається у підбурюванні до геноциду, підбурюванні населення до ведення агресивної війни або є складовою приховування воєнних злочинів, то в такому випадку ми цілком можемо говорити про кримінальну відповідальність за ведення цього різновиду війни.

Складнішим видається питання щодо економічної війни. Певною мірою зазначене питання можна висвітлити за допомогою правового опису політики Президента США Д. Трампа. З одного боку, кожна країна вільна у тому, щоб обирати, з якими партнерами співпрацювати, які товари імпортувати, з яких країн тощо. Додатково міжнародне приватне право передбачає спеціальні юридичні механізми для розірвання договорів, що сприяє вирішенню нагальних питань торгівлі. З іншого боку, якщо країна в односторонньому порядку вводить мита, які не мають жодного обґрунтування, є порушенням норм міжнародного торговельного права та шантажує інші країни, з метою отримання неправомірної вигоди, тим самим дисбалансує світову торгівлю та сприяє світовому дефолту, то в такому випадку достатньо доречно заявити, що ведеться агресивна війна, яка дійсно не має за собою збройного шлейфу, однак має значні та руйнівні наслідки для інших країн та порушує їхній суверенітет.

2. Важливим аспектом аналізу є співвідношення положень Статуту Спеціального трибуналу з Римським статутом. З огляду на те, що значна частина правових конструкцій, закріплених у Статуті, фактично запозичена з РС МКС, зокрема визначення злочину агресії, виникає логічне запитання: чи визнає Спеціальний трибунал дію Римського статуту в рамках своєї юрисдикції та судочинства?

У тексті Статуту Спеціального трибуналу відсутнє пряме нормативне регулювання питання його співвідношення з Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Водночас ч. 2 ст. 48 (Співробітництво та взаєм-

[14] А Лященко, 'Критерії визначення поняття "агресивна війна" у кримінальному праві України' [2023] 4 Часопис Київського університету права 213–217.

на допомога) Статуту передбачає, що в межах проваджень, здійснюваних Спеціальним трибуналом, підлягають застосуванню положення Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, її додатковий протокол та другий додатковий протокол[15], і Люблянсько-Гаазька конвенція про міжнародне співробітництво в розслідуванні та притягненні до відповідальності за злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та інших міжнародних злочинів[16].

Проте привертає до себе увагу той факт, що Статут не містить прямого посилання на Європейську конвенцію з прав людини[17] (далі – ЄКПЛ)як джерело, що визначає межі допустимого втручання у права осіб у межах проваджень, зокрема, у контексті забезпечення стандартів справедливого судового розгляду, заборони катування, права на ефективний засіб юридичного захисту чи екстрадиційних процедур.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що окремі аспекти нормативної конструкції Люблянсько-Гаазької конвенції вже були предметом дослідження у працях українських учених. Зокрема, О. Дроздов і В. Ковтун звертали увагу на функціональні можливості цього міжнародно-правового акта, його потенційні вади, а також на перспективи застосування механізмів ЄКПЛ у разі порушень вимог Конвенції. У підсумку було обґрунтовано, що пряме звернення до ЄСПЛ у зв'язку з порушеннями Люблянсько-Гаазької конвенції неможливе, оскільки вона не має статусу договору, який породжує індивідуальні права в розумінні ст. 34 ЄКПЛ. Водночас гарантії ЄКПЛ (зокрема, статті 3, 5, 6, 8, 13) все ж поширюються на діяльність міжнародних судових органів, у тій частині, в якій вони стосуються прав осіб, що перебувають під юрисдикцією держав – учасниць Конвенції[18].

З позиції міжнародного кримінального процесуального права Люблянсько-Гаазька конвенція виконує функцію своєрідного "процесуального кодексу", який покликаний заповнити ті нормативні прогалини, які існують, зокрема, у Римському статуті, насамперед у сфері міждержавного співробітництва. Хоча Римський статут не містить прямих посилань на Люблянсько-Гаазьку конвенцію й не закріплює її положення як складову свого правового простору, однак обидва документи є концептуально узгодженими.

[15] Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text> (дата звернення 15.07.2025).

[16] The Ljubljana – The Hague Convention on International Cooperation in the Investigation and Prosecution of Genocide, Crimes against Humanity, War Crimes and other International Crimes <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/projekti/MLA-pobuda/The-Ljubljana-The-Hague-MLA-Convention.pdf> (accessed 15.07.2025).

[17] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 15.07.2025).

[18] О Дроздов, В Ковтун, 'Люблянсько-Гаазька конвенція: nudum jus в сфері міжнародного співробітництва чи довгоочікуваний глобальний прорив?' [2023] 11 Юридичний науковий електронний журнал 628–642.

www.pravoua.com.ua

Конвенція доповнює Римський статут, розширюючи процедурні можливості міжнародної юрисдикції.

У цьому контексті ЄКПЛ відіграє роль наднаціонального еталона, який закріплює базові правозахисні принципи, що мають транснаціональне значення та застосування у практиці європейських інституцій. Її авторитет та нормативна ефективність були неодноразово підтверджені в практиці ЄСПЛ.

Особливої уваги у цьому аспекті потребує перша секція третього розділу Статуту, яка присвячена регламентації основоположних засад кримінального судочинства – від права на справедливий суд до представництва потерпілих у ході проваджень. Норми цього розділу потребують ретельного доктринального аналізу та кореляції з положеннями ЄКПЛ, з урахуванням релевантної практики ЄСПЛ.

Зокрема, закріплене у ст. 16 Статуту право на справедливий судовий розгляд потребує нормативної та практичної узгодженості зі ст. 6 ЄКПЛ, яка встановлює стандарти неупередженості, публічності, розумного строку провадження, доступу до захисника та інші фундаментальні гарантії. Без такої кореляції існує ризик фрагментарного або формального тлумачення цієї базової процесуальної гарантії в межах юрисдикції Трибуналу.

Не менш вагомим елементом системи процесуальних гарантій, закріплених у Статуті Спеціального трибуналу, є принцип презумпції невинуватості, що сформульований у його ст. 18. Зміст цієї норми потребує обов'язкового тлумачення крізь призму ч. 2 ст. 6 ЄКПЛ, а також релевантної практики ЄСПЛ. У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що презумпція невинуватості охоплює не лише суто процесуальні аспекти кримінального провадження, а й заборону на формування публічного уявлення про вину особи до набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

Ця проблематика стала предметом ґрунтовного доктринального аналізу в спільній науковій статті О. Дроздова, О. Дроздової і В. Ковтуна "Презумпція невинуватості як аксіологічний і нормативний феномен: концептуальний аналіз європейської прецедентної практики"[19], опублікованій у журналі "Право України". У зазначеній публікації автори обґрунтовано доводять, що сфера дії презумпції невинуватості не обмежується межами кримінального провадження, а поширюється також на суміжні адміністративні, дисциплінарні та цивільні процедури, які пов'язані з фактичними або юридичними наслідками можливої кримінальної відповідальності. Висунуто концепцію "посткримінального застосування" презумпції невинуватості, що передбачає обов'язок утримання державних органів від публічних заяв

[19] О Дроздов, О Дроздова, В Ковтун, 'Презумпція невинуватості як аксіологічний і нормативний феномен: концептуальний аналіз європейської прецедентної практики' [2024] 12 Право України 115–147.

і рішень, які можуть сформувати уявлення про винуватість особи до завершення кримінального процесу.

З огляду на зазначене особливої ваги ця проблематика набуває в умовах створення та прогнозованого у 2026 р. початку діяльності Спеціального трибуналу, а також активної юрисдикційної діяльності МКС у справах, що стосуються ситуації в Україні. Паралельно з цим уповноважені органи України здійснюють кримінальні провадження щодо воєнних злочинів, злочину агресії, злочинів проти людяності та геноциду. Частина з цих проваджень потенційно перетинається або здійснюється одночасно з провадженнями в інших юрисдикціях, що формує складне багаторівневе правозастосовне середовище.

У цьому контексті презумпція невинуватості має розглядатися як змістовна процесуальна гарантія, застосування якої повинно бути забезпечене у межах кожної окремої юрисдикції, а також при взаємодії між ними. Йдеться про забезпечення узгодженості в оцінці процесуального статусу особи, уникнення публічних формулювань, які можуть суперечити її процесуальному становищу, а також про уніфікацію підходів у питаннях доведеності вини в контексті паралельних міжнародних і національних проваджень.

У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність формування спільної доктрини міжюрисдикційного визнання та дотримання процесуальних гарантій, у центрі якої повинна перебувати саме презумпція невинуватості – як базовий елемент європейського правопорядку. Такий підхід дасть змогу унеможливити фрагментарність або суперечливість у правозастосуванні, а також сприятиме посиленню легітимності кожного з відповідних проваджень.

Отже, положення ст. 18 Статуту Спеціального трибуналу мають бути не лише формально гармонізовані зі змістом ст. 6 § 2 Конвенції, а й концептуально узгоджені через доктринальне тлумачення, яке враховує широку, багатовимірну природу презумпції невинуватості в сучасному європейському праві.

Окремого критичного аналізу заслуговує також ст. 20 Статуту, яка визначає перелік прав обвинуваченого. Важливо забезпечити її відповідність вимогам п. 3 ст. 6 ЄКПЛ, що охоплює право бути негайно й детально поінформованим про характер і причини обвинувачення, мати достатній час і можливості для підготовки захисту, допитувати свідків, користуватися правовою допомогою захисника тощо.

Водночас ефективність права на захист не вичерпується нормативним закріпленням окремих процесуальних гарантій. Вона безпосередньо залежить від існування стабільного, незалежного та захищеного інституційного середовища для здійснення адвокатської діяльності. У зв'язку з цим особливої значущості набуває Конвенція Ради Європи про захист професії адвока-

www.pravoua.com.ua

та[20], прийнята 12 березня 2025 р. Цей міжнародно-правовий акт є першим універсальним договором, що встановлює обов'язкові для держав-учасниць стандарти гарантування професійної незалежності адвокатів, недоторканності адвокатської таємниці, свободи адвокатської діяльності, а також захисту від будь-яких форм переслідування, залякування чи втручання в роботу адвокатів.

Тож Конвенція Ради Європи про захист професії адвоката є не лише інструментом безпосереднього захисту прав і свобод адвокатів, а й гарантією реалізації права кожної особи на ефективний захист. Її прийняття становить важливий етап у розвитку системи міжнародного кримінального правосуддя та закріплює адвокатуру як інституційну опору верховенства права. Відтак ефективне впровадження положень цієї Конвенції має стати одним з ключових орієнтирів як для Спеціального трибуналу Ради Європи, так і для МКС та національних юрисдикцій, зокрема в умовах збройного конфлікту та притягнення до відповідальності за міжнародні злочини.

Отже, встановлення будь-яких відступів від вказаних стандартів може поставити під сумнів легітимність процесу.

Нарешті, важливим об'єктом аналізу є положення ст. 17 Статуту, яке закріплює принцип ne bis in idem – заборону повторного переслідування за один і той самий злочин. Цей принцип має бути співвіднесений зі ст. 4 Протоколу № 7 до ЄКПЛ, яка передбачає право не бути притягненим до суду або покараним двічі[21]. Аналіз релевантної практики ЄСПЛ (зокрема, *Zolotukhin v. Russia*[22], *A. and B. v. Norway*[23]) дає змогу визначити критерії ідентичності правопорушень (idem factum), застосування концепції подвійного переслідування та допустимих меж паралельних проваджень.

Тож положення третього розділу Статуту мають бути не лише інтерпретовані, а й доповнені з урахуванням європейських правозахисних стандартів, що забезпечить їхню відповідність як у матеріальному, так і в процесуальному вимірі до вимог ЄКПЛ та практики ЄСПЛ, і водночас – підвищить загальну легітимність діяльності Трибуналу.

Поряд із цим не менш важливим є питання нормативного джерела та концептуальної самостійності самого Статуту. З огляду на істотну кількість нормативних запозичень із Римського статуту, що простежуються у положеннях Статуту Спеціального трибуналу, виникає обґрунтоване запитан-

[20] Council of Europe Convention for the Protection of the Profession of Lawyer. European Committee on Legal Co-operation (CDCJ) 1522-nd meeting, 11 and 12 March 2025 <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/1522_final.pdf> (accessed 15.07.2025).

[21] Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804#Text> (дата звернення 15.07.2025).

[22] Zolotukhin v. Russia. App 14939/03. Judgment. 10.02.2009 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91222> (accessed 15.07.2025).

[23] A and B v. Norway. Apps 24130/11, 29758/11. Judgment. 15.11.2016 <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-168972> (accessed 15.07.2025).

ня: чи не є цей документ лише функціональною копією або модифікованою версією Римського статуту МКС?

Частково відповідь на це запитання можна знайти у ст. 46 Статуту, яка регламентує порядок взаємодії Спеціального трибуналу з МКС. Відповідно до частини першої цієї норми Спеціальний трибунал має право співпрацювати з МКС у всіх питаннях, що становлять взаємний інтерес, а також укладати угоди або практичні домовленості з метою забезпечення ефективного здійснення їх відповідних юрисдикцій. Це положення, безумовно, засвідчує прагнення до координації з існуючими механізмами міжнародного кримінального правосуддя, що саме по собі не є негативним явищем, але вимагає уточнення співвідношення ролей обох інституцій.

Натомість ч. 2 ст. 46 Статуту містить формулювання, що вказує на пріоритетну позицію МКС. Так, у разі затримання особи, щодо якої МКС видав ордер на арешт, і яка утримується в місцях тримання під вартою цього Суду, Спеціальний трибунал зобов'язаний надавати перевагу провадженням саме у МКС. Це положення можна розглядати як визнання вторинного, додаткового характеру юрисдикції Трибуналу щодо вже існуючої системи МКС.

Відповідаючи на питання про ступінь кореляції між Римським статутом та Статутом, слід зазначити, що останній не містить окремої статті, присвяченої нормативному співвідношенню обох актів, а відповідна доктрина ще не сформована на практиці. Проте, виходячи з положень ст. 46, можна дійти висновку, що передбачається активна взаємодія з МКС, зокрема шляхом укладення міжінституційних угод. У такому разі правові позиції та рішення МКС можуть бути враховані в діяльності Трибуналу як прецедентне джерело або орієнтир.

У зв'язку з цим слід визнати, що з огляду на відсутність усталеної практики самого Спеціального трибуналу щодо кваліфікації та переслідування за злочин агресії, а також беручи до уваги той факт, що інституційна інфраструктура Трибуналу ще остаточно не сформована, вбачається доцільним на нормативному рівні передбачити механізми офіційної співпраці з МКС. Такі механізми можуть включати укладення спеціальної угоди про взаємодопомогу, гармонізацію процедурних стандартів, а також формулювання доктрини "дружнього ставлення" до практики МКС, яка забезпечить належну правову орієнтацію новоствореного органу у складних питаннях юрисдикції та правозастосування.

У перспективі це дасть змогу Спеціальному трибуналу ефективніше виконувати свою місію в межах глобальної системи міжнародного кримінального правосуддя, не вступаючи у конфлікт юрисдикцій і забезпечуючи послідовність міжнародної правозастосовної практики у справах про злочин агресії.

www.pravoua.com.ua

3. Окремої уваги заслуговує критичний аналіз правових і концептуальних засад, що лежать в основі проєкту Статуту Спеціального трибуналу щодо злочину агресії російської федерації проти України, зокрема в контексті проявів правового нігілізму та елементів правового популізму. У сучасній системі міжнародного правопорядку дедалі більшої актуальності набуває феномен правового нігілізму – свідомого або ситуативного заперечення юридичної обов'язковості загальновизнаних норм міжнародного права. Важливо зазначити, що такий підхід не обмежується діями держав-порушниць, а охоплює також випадки створення або функціонування міжнародних інституцій поза межами усталеної правової архітектури, що закріплена, зокрема, у системі Організації Об'єднаних Націй.

У цьому контексті показовим є оприлюднення у 2025 р. проєкту *Statute of the Tribunal for the Crime of Aggression Against Ukraine* – Статуту Шумана, який запропоновано як нормативну основу для створення спеціального трибуналу ad hoc. Документ окреслює модель інституції, яка має функціонувати поза юрисдикцією МКС і засновується переважно на політичній волі окремих держав. Хоча така ініціатива декларується як реакція на безкарність за найтяжчий міжнародний злочин – агресію, її легітимність, відповідність загальновизнаним принципам міжнародного права та сумісність із чинною системою міжнародного кримінального правосуддя стали предметом широкої фахової дискусії[24].

З наукової точки зору, головна проблема запропонованого документа полягає в намаганні обійти існуючі універсальні механізми реалізації міжнародного кримінального правосуддя. Замість пошуку механізмів удосконалення юрисдикції МКС або ініціювання відповідної реакції Ради Безпеки ООН пропонується створення інституції *ad hoc* на основі міждержавного договору з обмеженим колом учасників. Такий підхід свідчить про відмову від ідеї універсальності кримінальної відповідальності в міжнародному праві на користь політичної доцільності, що становить ознаку конструктивного правового нігілізму, проявленого у формі альтернативного нормотворення.

Цей тип нігілізму виявляється в кількох аспектах. По-перше, запропонована модель трибуналу не спирається на традиційні джерела міжнародної легітимації – зокрема, на мандат Ради Безпеки або універсальний характер схвалення. Натомість її легітимаційна основа апелює до історичного прецеденту Нюрнберзького трибуналу, проте без участі ключових суб'єктів міжнародного правотворення та міжнародної згоди, яка тоді супроводжувала відповідні рішення. По-друге, окремі положення Статуту передбачають можливість обмеження імунітету чинних глав держав, що суперечить

[24] CM(2025)103-final – [1532/2.3] Consequences of the aggression of the Russian Federation against Ukraine – Statute of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine <https://search.coe.int/cm?i=0900001680b678ca> (accessed 15.07.2025).

усталеним нормам міжнародного звичаєвого права та практиці Міжнародного суду ООН (зокрема, у справі *Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium)*)[25].

Однак юридичне виправдання такого підходу будується на аргументації, що в разі системної неспроможності міжнародного співтовариства реагувати на грубе порушення jus ad bellum альтернативні механізми є правомірними з погляду доктрини necessitas – необхідності. Цей аргумент, попри його етичну привабливість, відкриває двері до потенційної ерозії системності міжнародного права, де кожна коаліція держав може легітимізувати власну інституцію на основі ціннісного обґрунтування[26].

Тож правовий нігілізм у конструктивній формі не обов'язково є зумисним або деструктивним за своєю суттю, однак він порушує сталі процедури та замінює процедурну легітимність моральною імперативністю. Якщо така практика стане нормою, міжнародне право ризикує перетворитися на інструмент вибіркової справедливості, що застосовується не за об'єктивними критеріями, а залежно від наявності політичної волі та підтримки.

Отже, проєкт Статуту Шумана є яскравим прикладом того, як навіть щиро вмотивовані ініціативи можуть неусвідомлено сприяти процесам фрагментації та девальвації універсальних правових стандартів. Незважаючи на тимчасовий характер цього документа та відсутність завершеної процедури створення самого трибуналу, вже сама поява альтернативної архітектури міжнародного кримінального правосуддя поза межами МКС та системи ООН засвідчує потребу в глибшому переосмисленні співвідношення між прагненням до справедливості та необхідністю її реалізації в межах формально визнаних механізмів. Лише така збалансована позиція дасть змогу уникнути парадоксу – заперечення правопорядку в ім'я права.

4. Питання притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності за злочин агресії російської федерації проти України, зокрема в контексті ініціативи щодо створення спеціального трибуналу ad hoc (умовно іменованого "Статут Шумана"), актуалізувало низку глибших проблем, що виходять за межі юрисдикційних і процедурних аспектів. Однією з таких є дилема співвідношення загального обов'язку підтримання міжнародного правопорядку з конституційно або договірно закріпленим нейтралітетом окремих держав. У цьому контексті особливу увагу привертають Австрія і Швейцарія – держави, що традиційно позиціонують себе як нейтральні суб'єкти міжнародних відносин.

[25] Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium). International Court of Justice <https://www.icj-cij.org/en/case/121> (accessed 15.07.2025).

[26] C Gray, A Sanger, 'The Use of Force and the International Legal Order', in M D Evans (ed), *International Law* (Oxford University Press 2020) 846–870.

www.pravoua.com.ua

Нейтралітет Швейцарської Конфедерації має усталене правове підґрунтя, зокрема, у положеннях Гаазької конвенції 1907 р. про права і обов'язки нейтральних держав у разі сухопутної війни[27]. У випадку Австрії нейтральний статус закріплений на конституційному рівні – у Федеральному конституційному законі про нейтралітет 1955 р. Обидві країни упродовж десятиліть демонстрували послідовне утримання від участі у військово-політичних союзах, водночас позиціонуючи себе як нейтральні платформи для міжнародного діалогу, гуманітарного посередництва та підтримки загальновизнаних принципів міжнародного права.

Утім, новітні трансформації міжнародного кримінального правопорядку, зокрема, у зв'язку з ініціативами притягнення вищого керівництва російської федерації до відповідальності за злочин агресії поставили перед зазначеними державами нові виклики у сфері балансування між дотриманням нейтралітету та відповідальністю за забезпечення принципів jus cogens. Так, Швейцарія висловила обережну підтримку ідеї створення спеціального трибуналу у формі "гібридного" органу з участю як України, так і міжнародного співтовариства. Водночас вона утрималася від підтримки положень запропонованого Statute of the Tribunal for the Crime of Aggression Against Ukraine, які передбачали обмеження імунітету чинних голів держав, а також створення трибуналу без санкції Ради Безпеки ООН. Така позиція демонструє прагнення Швейцарії зберігати нейтралітет як наріжний принцип національної зовнішньої політики навіть у надзвичайно чутливому контексті збройної агресії.

Австрія, зі свого боку, зайняла схожу позицію. Попри загальну підтримку діяльності МКС і визнання його юрисдикції, Відень не виявив активної участі в розробці механізмів ad hoc правосуддя. Водночас у національному правничому дискурсі, зокрема серед науковців Віденського університету, все частіше озвучуються аргументи щодо недопустимості тлумачення нейтралітету як пасивності перед очевидними порушеннями фундаментальних норм Статуту ООН.

У цьому контексті постає складне, багатовимірне питання: чи є участь або підтримка ініціатив зі створення спеціального трибуналу порушенням нейтралітету? У відповідних рішеннях Міжнародного суду ООН, зокрема у висновку Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (1996), було зазначено, що в окремих випадках, коли йдеться про грубі порушення імперативних норм міжнародного права, обов'язок забезпечення миру, безпеки й справедливості може мати пріоритет над національними конституційними або договірними обмеженнями. Проте конкретна інтерпретація цього

[27] Convention (V) respecting the Rights and Duties of Neutral Powers and Persons in Case of War on Land. The Hague, 18 October 1907 <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-v-1907> (accessed 15.07.2025).

обов'язку, як правило, лишається дискреційним правом кожної держави, що своєю чергою зумовлює значний розрив між етичними очікуваннями міжнародної спільноти та реаліями національного правового регулювання.

Водночас з міркувань справедливості слід визнати, що дотримання нейтрального статусу Швейцарією та Австрією потенційно створює простір для виконання важливої функції – нейтрального майданчика для майбутніх переговорів щодо припинення війни, що, хоча й не є безпосередньо пов'язаним із функціями правосуддя, є необхідним елементом постконфліктного врегулювання.

При цьому варто наголосити, що жодна держава, включаючи Україну, не повинна вимагати від інших країн відмови від їхнього нейтрального статусу чи трактувати утримання від підтримки тієї чи іншої ініціативи як прояв бездіяльності або підтримки агресора. Такі дії можуть бути розцінені як втручання у внутрішні справи суверенних держав і становитимуть порушення принципу невтручання, який є фундаментальним у міжнародному праві.

Отже, нейтралітет не слід тлумачити виключно як відмову від участі в процесах міжнародного правосуддя, а тлумачити як складову більш комплексної політико-правової позиції, що має враховувати як принципи суверенітету, так і обов'язок сприяння підтриманню міжнародного правопорядку.

5. Правовий популізм дедалі частіше розглядається як політико-правова стратегія, що прагне легітимації через апеляцію до уявного морального консенсусу, попри відсутність процедурної або інституційної тяглості. У класичних формах він опирається на дихотомію "народ – еліти", однак у правовому полі зміщує акценти: протиставляє "справедливість" і "формальність", "моральний обов'язок" і "юридичну процедуру", "миттєве реагування" і "системну юрисдикцію". У міжнародному праві такі форми дедалі частіше набувають вигляду ініціатив, які мають високий символічний капітал, але не вписуються в архітектоніку чинного інституційного порядку.

Правовий популізм – не відмова від права як такого, а його інструменталізація для досягнення швидкого зовнішнього ефекту. Він користується легкими для сприйняття тезами про моральну справедливість, притягнення до відповідальності, неприпустимість безкарності. Водночас відбувається або спрощення, або ігнорування юридичних механізмів, що забезпечують стабільність, передбачуваність і легітимність міжнародного правопорядку. Саме в цьому контексті ініціативи, подібні до створення спеціального трибуналу за злочин агресії, розробленого поза межами усталених юрисдикцій, можуть розглядатися як прояв правового популізму.

Фундаментальна вада подібних конструкцій полягає в одночасному претендуванні на універсальність і вибірковість. З одного боку, декларується

www.pravoua.com.ua

боротьба із безкарністю злочинів, що посягають на основи міжнародної безпеки. З іншого – нехтуються механізми, покликані забезпечити незалежність, неупередженість і процедурну нейтральність. Проблематика вибірковості постає особливо гостро, коли ініціативи базуються не на глобальному консенсусі, а на коаліції політично або геополітично зацікавлених держав. У такий спосіб закладається модель правосуддя, яка може втратити довіру не лише з боку потенційних підсудних, а й серед нейтральних спостерігачів.

У юридичному вимірі правовий популізм підміняє реальну юрисдикційну ефективність риторичною мобілізацією. Відчуття негайної дії, "реагування" та "дієвості" створює ілюзію прогресу, хоча системна інтеграція запропонованих рішень залишається проблематичною. Внаслідок цього під загрозу ставиться не лише ефективність окремого трибуналу, а й репутаційна сталість всієї концепції міжнародного кримінального правосуддя. Таке правосуддя перестає бути механізмом права і стає засобом політичної легітимації.

Популістські правові ініціативи часто послуговуються мовою невідкладності, посилаючись на унікальність ситуації, неповторність контексту, винятковість злочину. Проте саме ця риторика стає інструментом обґрунтування процедурного винятку. Замість конституційної логіки міжнародного права пропонується логіка прецедентної політики: "тепер або ніколи". Подібна аргументація може бути етично привабливою, але вона руйнує прецедентну передбачуваність. Якщо злочин агресії вирішується через створення позастатутного органу – чому не вирішувати інші злочини аналогічно?

Формування особливих трибуналів, що діють поза універсальною структурою ООН або МКС, породжує ризик правового фрагментаризму. Міжнародне кримінальне право потребує не лише дієвих, а й сумісних інституцій. Без цього будь-яка ініціатива, навіть якщо вона має підтримку з боку окремих держав, втрачає здатність інтегруватися в загальну систему правосуддя. Популістський імпульс фрагментує міжнародне право, створюючи ризик паралельних стандартів.

З погляду перспектив, правовий популізм має обмежену довготривалу ефективність. Його енергія базується на негайному резонансі, моральному імперативі, суспільному запиті. Проте відсутність внутрішньої інституційної глибини робить подібні ініціативи вразливими до критики, ігнорування та навіть юридичної індиферентності з боку третіх держав. Така ситуація є особливо небезпечною для постконфліктного врегулювання, де визнання легітимності трибуналу має стати інструментом відновлення міжнародного порядку, а не тригером для нової політико-правової поляризації.

Правовий популізм у міжнародному вимірі – це, по суті, спроба замінити системну трансформацію правосуддя тимчасовим замінником, який задовольняє ситуативний емоційний і політичний запит. Він зберігає риторику

права, але знецінює його внутрішню методологію. У довготривалій перспективі – лише повернення до узгоджених процедур, узагальнених юрисдикцій і верифікованих механізмів може забезпечити не просто правосуддя, а довіру до нього.

6. Модель Спеціального трибуналу, запропонована як реакція на акт агресії проти України, має зовнішній вигляд правового прогресу, проте в глибинній структурі репрезентує одночасно риси правового популізму та нігілізму. Цей феномен не є парадоксальним – він відображає закономірний наслідок функціонального вакууму, який виник унаслідок кризи інституцій міжнародного кримінального права. Проте саме поєднання двох взаємозаперечних стратегій – спрощення юридичної складності на користь моральної доцільності (популізм) і заперечення чинного нормативного порядку як неефективного (нігілізм) – становить найбільшу загрозу для легітимності міжнародної юстиції.

Середовище, у якому формуються подібні ініціативи, характеризується високим рівнем політичної емоційності, морального обурення та потребою у швидкому правовому символізмі. У таких умовах не діє логіка послідовної правової еволюції – натомість відбувається перенесення етичних категорій у площину кримінальної відповідальності без забезпечення процедурної сумісності з міжнародними нормами. Конструкції типу спеціального трибуналу виникають не як результат системної кодифікації, а як відповідь на ситуаційний запит. Саме в цьому полягає популістський імпульс: створення правового органу не внаслідок інституційного консенсусу, а як політичний жест.

Своєю чергою ігнорування існуючих міжнародних правових механізмів, передусім Римського статуту й механізмів МКС, виводить цю модель за межі допустимого правового плюралізму. Міжнародне право допускає еволюцію, але не обхід. Невідповідність форми трибуналу існуючим універсальним юрисдикціям не просто породжує технічні труднощі – вона ставить під сумнів здатність міжнародного кримінального правосуддя виступати як загальноприйнятий, процесуально нейтральний арбітр. У цьому полягає правовий нігілізм: заміна права на прецедент, юрисдикції – на волю, процедури – на декларацію.

Замість подолання криз міжнародного правосуддя через інституційне оновлення обирається шлях конструювання нової системи, яка опирається не на нормотворення, а на ситуативну політичну підтримку. Такі механізми не мають стабільності й перспективи, оскільки будь-який трибунал, створений поза загальними механізмами, неминуче залишатиметься ізольованим – як у сфері визнання, так і у виконанні. Відсутність підпорядкування МКС чи ООН спричиняє сумнів у легітимності навіть найсправедливішого рішення.

www.pravoua.com.ua

У цій ситуації доцільнішим виглядає не створення паралельних судових утворень, а поступова реформа наявних інституцій. Римський статут, попри недоліки, залишається єдиною загальновизнаною договірною основою для міжнародного кримінального правосуддя. Юрисдикція щодо злочину агресії потребує уточнення та вдосконалення, зокрема шляхом спрощення процедури ініціювання проваджень, однак такі зміни мають здійснюватися через нормативний процес, а не політичний тиск.

Реформування Ради Безпеки ООН також становить необхідний елемент довготривалої стабілізації міжнародного правопорядку. Статус постійних членів із правом вето перетворив цей орган на вузол правової блокади. Однак реформування ООН не може відбуватися шляхом ігнорування її рішень – лише через консолідацію широкої коаліції держав, залучених до перегляду механізмів функціонування, можливе подолання політико-правового глухого кута. В іншому випадку фрагментація правосуддя стане незворотною.

Водночас необхідно визнати ще один фундаментальний фактор: без політичного, а зокрема військового, домінування демократичних коаліцій – повноцінна реалізація міжнародної юстиції залишається неможливою. Справедливий судовий процес потребує не лише нормативного інструментарію, а й спроможності забезпечити виконання рішень. У контексті війни, де не досягнуто перемоги над агресором, будь-який трибунал неминуче сприйматиметься як інструмент морального задоволення переможців. Це не означає заперечення самої ідеї правосуддя – навпаки, підкреслюється необхідність уникати символічної імпровізації в умовах відсутності стратегічної перемоги.

У такому контексті міжнародне кримінальне правосуддя має уникати легких рішень. Лише інституційна послідовність, навіть якщо вона вимагає десятиліть реформ, здатна забезпечити довіру, легітимність і загальне визнання. Моральний тиск не замінює юрисдикційної сталості, як і символічні трибунали не компенсують брак геополітичної рішучості. Якщо міжнародне право хоче зберегти свою дієздатність, воно має спиратися не на моральну інтуїцію, а на інституційне оновлення – навіть якщо це складніше, повільніше й менш помітно у короткостроковій перспективі.

7. Не можна не згадати деякі важливі перешкоди для юрисдикції Трибуналу, які можуть виникнути в ході розгляду справ. Як приклад універсальної юрисдикції, тобто права міжнародного суду судити громадян країн, які цього суду не створювали, часто використовують Нюрнберзький трибунал, який був утворений державами-союзницями (США, СРСР, Великою Британією та Тимчасовим урядом Франції) в Угоді “Про переслідування та по-

карання основних воєнних злочинців Європейських країн Осі”[28], але підсудними в ньому були громадяни Німеччини.

Але американська професорка М. Моріс (Madeline Morris), яка вивчала це питання, цитує текст Берлінської декларації від 5 червня 1945 р., відповідно до якої уряди зазначених держав ‘беруть на себе вищу владу стосовно Німеччини, включаючи всі повноваження, які належать уряду Німеччини, Верховному командуванню та будь-якому державному, муніципальному або місцевому органу влади’[29]. Посилаючись на це, проф. Моріс пише:

> з цієї позиції Союзники здійснювали судові та всі інші повноваження, що належать до суверенітету Німеччини. Як мінімум, Союзники, діючи в якості фактичного німецького суверена, погодилися на судове переслідування німецьких громадян у Нюрнберзькому трибуналі. Більш прямолінійним і, можливо, точнішим тлумаченням було б те, що судові переслідування Нюрнберзьким трибуналом фактично були здійсненням національної юрисдикції фактичним німецьким сувереном – Союзниками. У будь-якому випадку фактичний німецький суверен дав згоду на судове переслідування[30].

Щодо Токійського трибуналу ситуація була значно простішою – приєднавшись 14 серпня 1945 р. до Потсдамської декларації, або Ультимативної заяви про умови її капітуляції, Японія погодилась, зокрема, на те, що “суворе правосуддя буде призначене для всіх воєнних злочинців”. Після цього вона підтвердила свою згоду на рішення Трибуналу в ст. 11 Сан-Франциського мирного договору.

Міжнародні трибунали для колишньої Югославії та Руанди були утворені Радою Безпеки ООН і вважаються такими, що походять з розділу VII, відповідно до якого Рада має повноваження запроваджувати заходи, які вважає за необхідне для підтримання міжнародного миру та безпеки[31].

А ось щодо повноважень МКС відповідно до ст. 12 Римського статуту судити громадян держав, які не є його учасниками, але вчинили злочини на території країн, які є його членами, висловлювались серйозні заперечення, зокрема з боку США. Посол з особливих питань Д. Шефер (David J. Scheffer), виступаючи перед Комітетом з міжнародних відносин Сенату США 23 липня 1998 р. щодо питання подій на конференції Римського договору, зазначив таке:

> наша позиція чітка: офіційні дії держави, яка не є учасницею договору, не повинні підпадати під юрисдикцію суду, якщо ця країна не приєднається до договору, окрім

[28] Agreement for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis. Signed at London, on 8 August 1945 <https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf> (accessed 15.07.2025).
[29] M Morris, ‘High Crimes and Misconceptions: The ICC and Non-party States’ [2001] 64 Law and Contemporary Problems 38.
[30] Morris (n 29) 38.
[31] Morris (n 29) 36.

www.pravoua.com.ua

> як шляхом рішень Ради Безпеки відповідно до Статуту ООН. В іншому випадку процедура ратифікації не матиме сенсу для урядів. Фактично, згідно з такою теорією, два уряди могли б об'єднатися, щоб створити кримінальний суд і претендувати на поширення його юрисдикції на всіх і всюди у світі. Обов'язково будуть випадки, коли міжнародний суд не може і не повинен мати юрисдикції, якщо Рада Безпеки не вирішить інакше[32].

Нагадаємо, що відповідно до Угоди про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, де факто Україна передала міжнародному Трибуналу, який буде створено під егідою Ради Європи, свою юрисдикцію щодо засудження громадян рф, яка не є стороною цієї Угоди, з 2022 р. не є членом РЄ і не давала своєї згоди на юрисдикцію майбутнього Трибуналу судити її громадян щодо злочинів, пов'язаних з виконанням офіційних дій держави. Адвокати обвинувачених у майбутніх процесах обов'язково посилатимуться на зазначене вище і майбутньому трибуналу доведеться сформулювати свою відповідь на аргументи захисту щодо відсутності в нього юрисдикції.

Водночас останнє рішення Європейського суду з прав людини у справі *Ukraine and the Netherlands v. Russia*[33], очевидно, значно підсилось позицією щодо законності майбутнього Спецтрибуналу. У зазначеному рішенні ЄСПЛ визнав систематичні практики щодо порушення з боку росії великої кількості прав людини, закріплених у ЄКПЛ, від права на життя та свободи від катувань до права на освіту, та визнав відповідальність рф за дії адміністрацій так званих Л/ДНР.

Але, можливо, навіть важливішою за це є позиція ЄСПЛ у п. 177 цього рішення:

> як зазначалося вище, Суд раніше мав розглядати заяви, що виникли через конфліктні ситуації в Європі <…>. Однак події в Україні є безпрецедентними в історії Ради Європи. Характер і масштаби насильства, а також зловісні заяви щодо державності України, її незалежності та самого її права на існування становлять загрозу мирному співіснуванню, яке Європа довго сприймала як належне. Як уже пояснювалося, ця небезпечна риторика також час від часу поширювалася на інші держави – члени Ради Європи, включаючи Польщу, Молдову та країни Балтії. Ці дії спрямовані на підрив самої основи демократії, на якій заснована Рада Європи та її держави-члени, шляхом знищення індивідуальних свобод, придушення політичних свобод та відвертого ігнорування верховенства права. У жодному з конфліктів, що раніше розглядалися Судом, не було такого майже повсюдного засудження "кричущого" нехтування державою-відповідачем основ міжнародного правопорядку, встановленого після Другої світової війни, та таких чітких заходів, вжитих Радою Європи для санкціонування неповаги державою-відповідачем до фундаментальних цінностей Ради Євро-

[32] D J Scheffer, 'Developments at Rome Treaty Conference' (Testimony Before the Senate Foreign Relations Committee Washington, DC, July 23, 1998) <https://1997-2001.state.gov/policy_remarks/1998/980723_scheffer_icc.html> (accessed 15.07.2025).

[33] Ukraine and the Netherlands v. Russia. Apps 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22. Judgment. 9 July 2025 <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-244292> (accessed 15.07.2025).

пи: миру, як уже було підкреслено, але не менш важливо людського життя, людської гідності та індивідуальних прав, гарантованих Конвенцією[34].

Ця позиція ЄСПЛ є надпотужним сигналом щодо несприйняття Радою Європи дій країни-агресора та порушення ним основних засад, на яких заснована ця організація. Ми впевнені, що цей параграф рішення ЄСПЛ буде часто згадуватись у рішеннях майбутнього Спецтрибуналу.

8. Наступним важливим елементом нашої наукової дискусії є вплив значних змін у міжнародному кримінальному праві на КПК України. Український кримінальний процес переживає системну невідповідність між зовнішніми зобов'язаннями у сфері міжнародного кримінального права та внутрішньою нормативною структурою. Чинний КПК, прийнятий у 2012 р. як спроба модернізації, натепер не забезпечує узгодженості ані з доктриною міжнародного гуманітарного права, ані з практикою міжнародного кримінального переслідування. Ситуація ускладнюється фактичним існуванням кількох паралельних правових векторів: ратифікація Римського статуту[35], створення Спеціального трибуналу, участь у міжнародних розслідуваннях. У цьому контексті фрагментована й адаптивно несумісна структура чинного КПК не витримує ані навантаження, ані правової логіки.

Систематичне оновлення норм кримінального процесуального законодавства зумовлене постійними зовнішніми чинниками – війною, інтеграційними зобов'язаннями, реагуванням на практику ЄСПЛ, імплементацією норм міжнародного гуманітарного права. Проте ці зміни найчастіше мають фрагментарний і реактивний характер, відображаючи спробу швидкого вирішення нагальних викликів без глибокого аналітичного осмислення та без формування цілісної концепції розвитку кримінального процесу. КПК України доволі часто доповнюється новими розділами та главами механічно, що створює загрозу перетворення його з кодифікованого акту в конгломерат несистемних новел.

За відсутності узгодженого концептуального підходу це призводить до порушення нормативної цілісності, розбалансування інститутів і внутрішньої логіки КПК. Таке нормативне розширення без внутрішньої інтеграції не лише ускладнює правозастосування, а й створює ризики інституційного конфлікту – насамперед у сфері взаємодії з міжнародними структурами правосуддя, де критично важливими є юридична визначеність і процесуальна сумісність.

Ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду потребує не лише символічного політико-правового кроку, а й глибокої про-

[34] Ukraine and the Netherlands v. Russia (n 33).

[35] Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-IX#Text> (дата звернення 15.07.2025).

www.pravoua.com.ua

цесуальної перебудови національного кримінального судочинства. Розділи КПК, які стосуються міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, особливостей взаємодії з міжнародними судовими та іншими установами у цій царині, повинні бути не просто доповнені, а переглянуті у світлі практики МКС та інших міжнародних трибуналів, із урахуванням їхньої внутрішньої логіки та процедурних стандартів.

Механічне додавання окремих розділів до чинного КПК без урахування концептуальної специфіки міжнародного кримінального процесу лише посилює нормативну фрагментацію. Зокрема, вітчизняна модель досудового розслідування, побудована на жорсткому розподілі повноважень між слідчим, прокурором і слідчим суддею, вступає в суперечність із принципом обвинувального монізму, характерним для міжнародних механізмів правосуддя, де ключова роль належить прокуратурі.

Крім того, чинне процесуальне законодавство демонструє недостатній рівень урегулювання питань, пов'язаних із відповідальністю командного рівня, концепцією колективної відповідальності, спеціальним статусом учасників збройного конфлікту, а також захистом жертв міжнародних злочинів. Це вказує на фундаментальну процесуальну неспроможність чинного КПК забезпечити ефективне переслідування міжнародних злочинів на національному рівні.

У цьому контексті важливим етапом у розбудові міжнародно-сумісної моделі кримінального правосуддя стало укладення Угоди про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Цей документ, підтриманий державами – членами Ради Європи, закріплює правові та організаційні основи майбутнього механізму притягнення до відповідальності за злочин агресії, створює передумови для вироблення нових доказових стандартів, а також потребує адаптації українського процесуального законодавства до умов міжнародної юрисдикції. Його реалізація потребує чіткого нормативного інструментарію на національному рівні, здатного забезпечити ефективну кооперацію з трибуналом, зокрема в частині збирання доказів, передачі обвинувачених, виконання рішень та гарантій процесуальних прав.

Отже, подальше реформування кримінального процесу в Україні має здійснюватися не як реакція на зовнішній тиск або вимоги поточного моменту, а як системне переосмислення процесуальної моделі, зорієнтоване на інтеграцію з міжнародною архітектурою кримінального правосуддя.

Крім того, поява численних статутів, які регламентують діяльність спеціальних механізмів, – як-от Офіс прокурора зі збору доказів воєнних злочинів, трибунали за підтримки іноземних держав, спеціалізовані прокуратури з міжнародною участю – формує паралельні правові виміри, не інтегровані в єдине процесуальне поле. Відсутність уніфікованого процесу-

ального інструментарію породжує правову невизначеність: що вважати допустимим доказом? Яка юрисдикція є пріоритетною в умовах одночасного функціонування національних і міжнародних органів? Які стандарти конфіденційності мають застосовуватись при обміні матеріалами між ними? На ці ключові питання чинний КПК України не дає чітких відповідей, що істотно знижує його ефективність як інструменту реалізації міжнародних зобов'язань держави у сфері кримінального правосуддя та співпраці з міжнародними органами.

З огляду на зазначене реформування має відбуватися не у формі фрагментарного оновлення норм, а як конституційна зміна правового підходу до кримінального процесу. Існує два можливі вектори: радикальна редакція чинного КПК або створення окремого кодифікованого акта, який регулював би виключно провадження щодо міжнародних злочинів. У другому випадку можливо забезпечити спеціалізацію без шкоди для загального процесу, при цьому гарантуючи необхідну гнучкість для кооперації з міжнародними трибуналами. Такий документ міг би бути інтегрований у структуру національного права як спеціальний кодекс чи процесуальний закон про переслідування злочинів міжнародного значення.

Ризик одночасного існування кількох процесуальних парадигм у межах однієї юрисдикції справді високий. Проте ще більшим є ризик збереження формально єдиного процесуального поля, яке фактично не відповідає жодному з актуальних викликів. Концептуальна інерція українського кримінального процесу проявляється в нездатності забезпечити процесуальні гарантії в ситуаціях колективного насильства, масових злочинів, міждержавного збройного конфлікту. Формальні рамки судового контролю, слідчих дій, збирання доказів, актуальні для мирного часу, обмежено працюють в умовах воєнного стану й поствоєнної юстиції. Саме тому відновлення довіри до кримінального правосуддя можливе лише через фундаментальне переосмислення процесуальної архітектури.

У світлі євроінтеграційного курсу необхідність створення процесуального механізму, сумісного з міжнародними стандартами, є безальтернативною. Будь-яка модернізація без створення концептуальної моделі лише продовжуватиме нормативний хаос, загрожуючи легітимності майбутніх процесів щодо воєнних злочинів. Ратифікація Римського статуту – не лише символ політичної волі, а й тест на процесуальну спроможність. Успішне проходження цього тесту потребує не косметичних змін, а глибинної кодифікації – або навіть творення нового правового документа, який би поєднав міжнародні принципи з українським правозастосуванням на системному рівні.

Висновки. Створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України в межах ініціатив Ради Європи є безпрецедентним кроком, що потребує ґрунтовного концептуального осмислення з урахуванням норм

www.pravoua.com.ua

міжнародного права, практики міжнародних кримінальних трибуналів, стандартів ЄКПЛ, а також принципів верховенства права.

Запропонований Статут Трибуналу не лише демонструє амбітну спробу напрацювання нової моделі притягнення до відповідальності за злочин агресії, а й виявляє низку концептуальних і процедурних викликів, які стосуються, зокрема: забезпечення відповідності процесуальних гарантій вимогам ст. 6 ЄКПЛ, дотримання принципу ne bis in idem (ст. 17 Статуту / ст. 4 Протоколу № 7 до ЄКПЛ), належної імплементації презумпції невинуватості (ст. 18 Статуту / ст. 6 § 2 ЄКПЛ), гарантій прав обвинуваченого (ст. 20 Статуту / ст. 6 § 3 ЄКПЛ), а також незалежності та ефективності адвокатської професії згідно з новою Конвенцією Ради Європи про захист професії адвоката.

Паралельне існування кількох юрисдикцій – Спеціального трибуналу, Міжнародного кримінального суду та національних органів правосуддя України – актуалізує необхідність вироблення механізмів координації та взаємного визнання процесуальних гарантій. Особливо це стосується дотримання презумпції невинуватості, уникнення дублювання переслідування за один і той самий злочин, а також належної комунікації щодо юрисдикційної пріоритетності.

Юридичний аналіз змісту Статуту свідчить про наявність ризику правового нігілізму у формі альтернативного нормотворення поза межами традиційної архітектури міжнародного кримінального правосуддя. Цей ризик потребує особливо обережного підходу до процедур легітимації трибуналу, аби забезпечити не лише ціннісне, а й юридичне підґрунтя його існування та рішень.

У процесі подальшого вдосконалення Статуту доцільно передбачити: чітку узгодженість із положеннями ЄКПЛ і практикою ЄСПЛ; адаптацію положень до національних правових систем держав-учасниць; впровадження чітких запобіжників від політизації правосуддя; конституційне і міжурядове забезпечення гарантій незалежності адвокатури.

Загалом, Трибунал може стати важливим елементом оновленої системи міжнародного правосуддя, однак лише за умови його нормативної відповідності міжнародним стандартам прав людини, прозорості, процесуальної справедливості та ефективної взаємодії з уже чинними механізмами. У такому разі він зможе не лише гарантувати справедливе покарання за злочин агресії, а й зміцнити довіру до міжнародного кримінального правосуддя як універсальної та позаполітичної інституції.

REFERENCES

Bibliography

Edited books

1. Gray C, Sanger A, 'The Use of Force and the International Legal Order', in M D Evans (ed), *International Law* (Oxford University Press 2020) 846–870.

Journal articles

2. Glusman G M, 'Justice from the General Assembly: An International Tribunal for the Crime of Aggression in Ukraine' [2024] 3(1) Chicago Journal of International Law 117–148.
3. Korynevych A, Senatorova O, Shepitko M, 'Prosecution of the Crime of Aggression in International and Ukrainian Jurisdiction: Challenges and Prospects' [2023] 43 Polish Yearbook of International Law 367–379.
4. Morris M, 'High Crimes and Misconceptions: The ICC and Non-party States' [2001] 64 Law and Contemporary Problems 38.
5. Weiner A, 'The Russia-Ukraine Conflict: Obstacles to Accountability' [2023] 62(3) Brandeis Law Journal 245–274.
6. Drozdov O, Drozdova O, Kovtun V, 'Prezumptsiia nevynuvatosti yak aksiolohichnyi i normatyvnyi fenomen: kontseptualnyi analiz yevropeiskoi pretsedentnoi praktyky' [2024] 12 Pravo Ukrainy 115–147 (in Ukrainian).
7. Drozdov O, Kovtun V, 'Liubliansko-Haazka konventsiia: nudum jus v sferi mizhnarodnoho spivrobitnytstva chy dovhoochikuvanyi hlobalnyi proryv?' [2023] 11 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal 628–642 (in Ukrainian).
8. Liashchenko A, 'Kryterii vyznachennia poniattia "ahresyvna viina" u kryminalnomu pravi Ukrainy' [2023] 4 Chasopys Kyivskoho universytetu prava 213–217 (in Ukrainian).
9. Pashkov V, 'U zaruchnykakh heopolityky: problema stvorennia mizhnarodnoho trybunalu shchodo zlochynu ahresii rf proty Ukrainy' [2024] 96 Derzhava i pravo: Yurydychni i politychni nauky 394 (in Ukrainian).

Conference papers

10. Harashchuk V, 'Keruvannia ta kontrol za politychnymy chy viiskovymy diiamy derzhavy yak oznaka spetsialnoho sub'iekta zlochynu ahresii', *SBU v umovakh viiny v Ukraini: suchasni realii ta innovatsiini stratehii zabezpechennia natsionalnoi bezpeky: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. 4–5 lypnia 2024 roku* (Alerta 2024) 13–14 (in Ukrainian).

Websites

11. Keshkentii D, 'Special Tribunal for the Prosecution of the Crime of Aggression by the Russian Federation against Ukraine: Analysis of the Statute, Comparison with Historical and Contemporary International Courts, Examination of the Detention of Accused Persons, and the Impact of the UN Charter and UN and EU Resolutions' (SSRN, June 29, 2025) <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5338738> (accessed 15.07.2025).
12. Scheffer D J, 'Developments at Rome Treaty Conference' (Testimony Before the Senate Foreign Relations Committee Washington, DC, July 23, 1998) <https://1997-2001.state.gov/policy_remarks/1998/980723_scheffer_icc.html> (accessed 15.07.2025).
13. Verbruggen Y, 'How Russia's Aggression is Revitalising International Criminal Justice' (International Bar Association, 22 May 2023) <https://www.ibanet.org/How-russias-aggression-is-revitalising-international-criminaljustice> (accessed 15.07.2025).

Oleksandr Drozdov
Ivan Lishchyna
Olena Drozdova
Volodymyr Kovtun

THE SPECIAL TRIBUNAL FOR THE CRIME OF AGGRESSION AGAINST UKRAINE: JURISDICTIONAL CHALLENGES AND INTERNATIONAL LEGAL RESPONSE IN THE CONTEXT OF ECtHR CASE LAW

Abstract. This article provides a comprehensive legal analysis of the normative foundations underlying the Council of Europe Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine, established as an institutional response to the full-scale armed aggression by the Russian Federation. The research focuses on a critical examination of the provisions of the Tribunal's Statute (the "Schuman Statute"), its jurisdictional boundaries, institutional architecture, and procedural mechanisms through the lens of compliance with international criminal law, European Convention on Human Rights standards, and European Court of Human Rights jurisprudence.

The methodological framework of the study encompasses comparative legal analysis, doctrinal interpretation of international legal instruments, a systematic approach to examining the interaction between national and international jurisdictions, and critical analysis of recent ECtHR practice in cases related to Russian aggression against Ukraine.

The principal findings of the research reveal conceptual inconsistencies in the normative construction of the Statute, particularly regarding the conflation of the crime of aggression with aggressive war, insufficient alignment of procedural guarantees with Article 6 ECHR requirements, and limited effectiveness of the Tribunal in the context of absent universal recognition and extradition complexities. The study identifies risks of legal populism and nihilism manifested in the creation of an alternative justice model outside established universal mechanisms.

Special attention is devoted to analyzing the landmark ECtHR judgment in Ukraine and the Netherlands v. Russia (2025), which for the first time establishes direct responsibility of the Russian Federation for control over occupied territories and armed formations, creating a robust evidentiary foundation for future criminal prosecutions.

Practical recommendations include a proposal for adopting a special Law of Ukraine on International Cooperation in Criminal Justice, which would comprehensively regulate the interaction of national authorities with international tribunals, ensure legal certainty, and enhance the effectiveness of implementing Ukraine's international obligations. The necessity for systematic reform of Ukraine's Criminal Procedure Code to adapt it to international criminal procedure requirements is substantiated.

The conclusions emphasize the need for a balanced approach to developing international criminal justice that combines the pursuit of justice with adherence to procedural legitimacy and systematic integration with existing mechanisms. The authors stress the importance of ensuring the Special Tribunal's compliance with ECHR standards, principles of legal profession independence under the new Council of Europe Convention on the Protection of the Legal Profession, and the necessity of preventing fragmentation of international law through the creation of parallel jurisdictions.

Keywords: Council of Europe Special Tribunal, crime of aggression, international criminal law, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, international cooperation in criminal proceedings, legal populism, legal nihilism, jurisdictional compatibility.